

Niesamowity Irlandczyk Bernard Connor (1666–1698)*

Der unternehmungslustige Ire Bernard Connor (1666–1698)

Wolfgang Keitel

Archiwum Niemieckiego Towarzystwa Reumatologicznego/Zbiory poświęcone historii medycyny, kolekcja Gommern-Vogelsang

Schlüsselwörter: Geschichte, Skelettfunde, Spondylitis ankylosans, Bernard O'Connor, Polen.

Słowa kluczowe: historia, odnalezione szkielety, zeszywniające zapalenie stawów kręgosłupa, Bernard O'Connor, Polska.

*And what is death, he asked,
your mothers or yours or my own? ...
It's a beastly thing and nothing else...
It simply doesn't matter.
To me it's all a mockery and beastly.
James Joyce „Ulysses“*

Streszczenie

Praca doktorska irlandzkiego lekarza Bernarda Connora (1666–1698) z Reims z 1693 r., w której jest opisany tułów mężczyzny z kośćmi zrosniętymi w jeden blok kostny z powodu *spondylitis ankylosans* [zeszywniającego zapalenia stawów kręgosłupa], powszechnie jest uważana za pierwsze doniesienie o odnalezieniu takiego szkieletu. Informację tę należy jednak postrzegać w kontekście wcześniejszych oraz kolejno pojawiających się podobnych obserwacji w niemieckiej, a zwłaszcza angielskiej literaturze, w której znaleziska takie są opisywane – chociażby w zbiorach anatomicznych, czy też w kontekście klinicznym w większości publikacji Charlesa Hiltona Fagge z 1877 r. Tym samym długo stosowany w Niemczech eponim „choroba Marie-Strümpfla-Bechterewa” jest nadal kwestionowany. Bernard Connor jest jednak z innych jeszcze powodów: medycznych i historycznych, uważany za niezwykle interesującą osobistość schyłku XVII stulecia. Jego naukowo zorientowane pisma medyczne przysporzyły mu wrogów w Kościele. Przez kilka miesięcy przebywał w Polsce jako nadworny lekarz króla Jana III Sobieskiego. W swojej trzytomowej, wydanej także w języku niemieckim, historii Polski przedstawił bardzo poglądowo ówczesne stosunki polityczne i społeczne, ale także medycynę kraju, którą postrzegał jeszcze jako bardzo zacofaną. W przeciwieństwie do tego plasują się wzorcowe w skali europejskiej osiągnięcia polskiej reumatologii u schyłku XX wieku, przedstawione na przykładzie kilku wybitnych osobistości.

Zusammenfassung

Der in einer Dissertation des irischen Arztes Bernard Connor (1666–1698) aus Reims von 1693 beschriebene Torso eines Mannes, dessen Knochen als Folge einer Spondylitis ankylosans zusammengewachsen waren, gilt allgemein als erstes Beispiel eines derartigen Skelettfundes. Diese Mitteilung muss jedoch im Zusammenhang mit früheren und bald darauf folgenden ähnlichen Beobachtungen gesehen werden, wo in der deutschen und vor allem in der englischen Literatur solche Befunde – etwas in anatomischen Sammlungen oder auch schon, wie in der wichtigen Publikation von Charles Hilton Fagge von 1877 im klinischen Kontext – vorgestellt werden. Damit wird das in Deutschland lange gebräuchliche Eponym „Morbus Strümpfl-Marie-Bechterew“ weiter in Frage gestellt. B. Connor ist jedoch noch aus anderen medizin- und zeithistorischen Gründen eine sehr interessante Persönlichkeit des späten 17. Jahrhunderts. Er zog sich mit naturwissenschaftlich orientierten medizinischen Schriften die Gegnerschaft der Kirche zu. In seiner auch auf deutsch erschienenen dreibändigen Geschichte Polens, wo er einige Monate als Leibarzt des Königs Johann III. Sobieski wirkte, schildert er sehr anschaulich die damaligen politischen und sozialen Verhältnisse, aber auch die Medizin des Landes, die er noch als sehr rückständig empfindet. Im Gegensatz dazu stehen die im europäischen Maßstab vorbildlichen Errungenschaften der Rheumatologie im Polen des ausgehenden 20. Jahrhunderts, die am Beispiel einiger herausragender Persönlichkeiten geschildert werden.

* Tłumaczenie z języka niemieckiego i przedruk: Zeitschrift für Rheumatologie 2012; vol. 71 (4): 330-339 za zgodą Springer-Verlag GmbH, Niemcy.

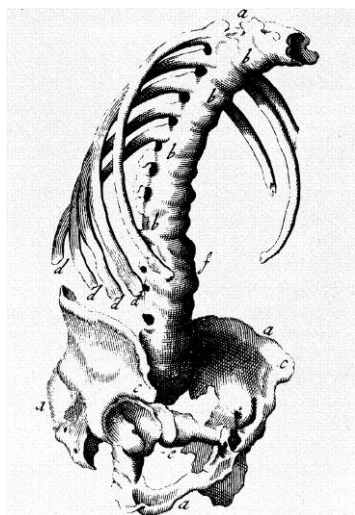
Adres do korespondencji:

Prof. Dr. W. Keitel, Am Kiefernhang 3, 39245 Gommern-Vogelsang, e-mail: mhs@fkh-vg.de

Praca wpłynęła: 4.01.2013 r.

W wielu historycznych doniesieniach poświęconych zeszywniającemu zapaleniu stawów kręgosłupa (*Spondylitis ankylosans*) wzmiankowane jest wprawdzie odkrycie przez irlandzkiego lekarza Bernarda O'Connora charakterystycznie zmienionego szkieletu, a także przedstawiany jest ów obiekt; jednak niewiele jest podawanych informacji odnoszących się do osiągnięć tego lekarza w dziedzinie medycyny oraz jego życia. Szczególnie godne uwagi są pozostawione przez niego, jako lekarza nadwornego polskiego króla pod koniec XVII wieku w Warszawie, opisy tamtejszej sytuacji medycznej. Jego niezbyt pozytywne doświadczenia pozostają w ostrej sprzeczności z obrazem wzorcowej reumatologii po II wojnie światowej, jaką autor artykułu osobiście zobaczył.

Autorami wcześniejszych doniesień historycznych opisujących obraz kliniczny choroby [zeszywniającego zapalenia stawów kręgosłupa – *przyp. red.*] byli B. O'Connell (1956) [29], E.G.L. Bywaters (1979) [10], V.R. Ott (1982) [30, 34] oraz J. Benedum (2001) [5]. Najważniejsze źródło informacji stanowi jednak nadal monografia H. Buessa i H.M. Koelbinga z 1964 r. [8]. Również biografie oraz zasługi głównych uczestników procesu nadawania nazwy niniejszemu schorzeniu, długo stosowanego eponimu – choroba Marie-Strümpfla-Bechterewa, a mianowicie Adolfa von Strümpfla (1853–1925), Pierre Marie (1853–1940) i Władimira M. Bechterewa (1857–1927) – zostały już uhonorowane w niniejszej rubryce [21–23]. To samo odnosi się do V.R. Otta [34]. W kolejnym artykule przedstawiono postać wcześniejszego prekursora, który – wykraczając poza czysto fachowy kontekst – potrafił też zainteresować historię medycyny: Bernarda O'Connora lub – jak go później nazy-

Ryc. 1. Zrośnięty w blok kostny kręgosłup z żebrami i miednicą (publikacja B. Connora z 1693 r.) [13].

Abb. 1. Ankylosierte Wirbelsäule mit Rippen und Becken (*Veröffentlichung von B. Connor 1693*) [13].

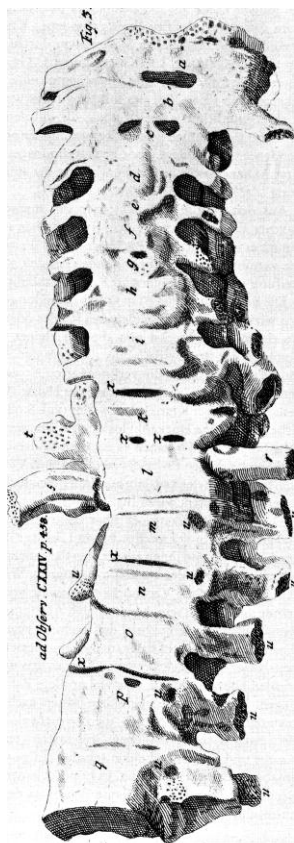
wano – Connora. Jako pierwszy na jego dokonania, oddając wielką przysługę medycynie, zwrócił uwagę w 1931 r. C.W. Buckley [9]. Autorami późniejszych, szczegółowych opracowań biograficznych byli Baruch i Jean Blumberg [6] oraz Jay A. Myers [28], których publikacje zostały przeze mnie w dużym zakresie wykorzystane.

Osobliwe szkielety

O znaczeniu spostrzeżeń Connora dla wcześniejszej historii poznania zeszywniającego zapalenia stawów kręgosłupa (*Spondylitis ankylosans*) dowiadujemy się z jego doniesienia z 18 września 1693 r. wygłoszonego przed Fakultetem Medycznym w Reims [11]. W pracy tej opisano całkowicie zdeformowany i usztywniony szkielet korpusu mężczyzny (ryc. 1). Autorem wcześniejszego doniesienia był włoski anatom Realdo Colombo (1516–1559) opisujący szkielet mężczyzny, u którego większość stawów uległa zrośnięciu [8]. Podobne wzmianki częściej pojawiały się w literaturze XVIII i XIX wieku. I tak, w 1748 r. Johann Sebastian Albrecht [1], lekarz i nauczyciel w gimnazjum w Coburgu, opisał człowieka, u którego kręgosłup szyjny i piersiowy miały postać jednolitego bloku kostnego (ryc. 2). Anegdotyczna wcześniejsza historia związana z takim przypadkiem oraz ryciny dalszych, odkrytych szkieletów, pochodzących m.in. ze zbiorów sławnego Szkota Johna Huntera (1728–1793), jak również z pierwszej niemieckojęzycznej monografii poświęconej zmianom chorobowym kręgosłupa autorstwa lekarza z Frankfurtu Carla Wenzela (1769–1827) [37], zostały wymienione we wspomnianej pracy Buessa i Koelbinga [8].

Praca doktorska została opublikowana w trzech językach

Opisy pracy doktorskiej Connora ukazały się drukiem w trzech językach, najpierw w Paryżu w 1693 r. [11] w języku francuskim („...O rdzeniu szkieletu ludzkiego, gdzie kręgi, żebra, kość krzyżowa i kości biodrowe, zwykle od siebie oddzielone i będące osobno, tworzą jedną, połączoną i nierozdzieloną kość”), w Londynie w 1695 r. [12] w języku angielskim i najobszerniejszy opis z tego samego roku w Oksfordzie po łacinie [13]. Podany w *Dictionary of National Biography* rok 1691, jako data obrony jego pracy, jest prawdopodobnie błędny. W rękopisie z 1756 r., poświęconym wszystkim promocjom doktorskim Uniwersytetu w Reims, znajduje się adnotacja dotycząca ustnej obrony w wyżej podanym czasie („O'Connor, Bernard, Irlandis”). Na dokumencie, będącym bądź samą pracą doktorską, bądź publikacją powstałą na jej podstawie, przechowywanym w British Museum (ryc. 3) widnieje wprawdzie rok MDCXCI, jednak rękopis zawiera po ostatnim znaku ubytek, a zatem prawdopodobnie dalsze dwa znaki zostały utracone lub

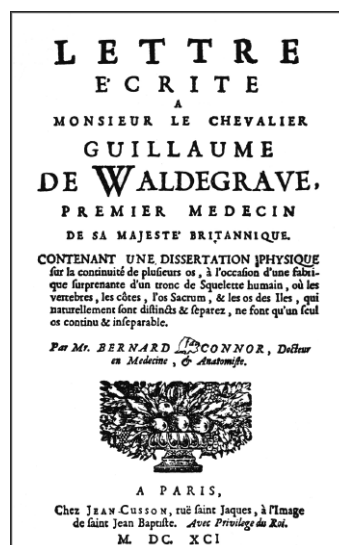

Ryc. 2. Częściowo zrośnięty w blok kostny kręgosłup (J.S. Albrecht, 1748 rok; dzięki uprzejmości Leopoldina e.V. Halle/S.).

Abb. 2. Teilweise versteifte Wirbelsäule (J.S. Albrecht 1748; mit freundlicher Genehmigung der Leopoldina e.V. Halle/S.).

zostały usunięte. Taki sam los spotkał O' w nazwisku autora [6].

Szkielet – bez wątplenia z objawami *Spondylitis ankylosans* – składał się z miednicy, pięciu kręgów lędźwiowych i dziesięciu piersiowych, pięciu prawych i trzech lewych żeber, a wszystkie jego elementy tworzyły jednolity blok kostny. Ochrzęstna, tzn. pierścień włóknisty krążków międzykręgowych, była całkowicie skostniała, jądro miazdżyste (*Nucleus pulposus*) pozostało jednak niezmienione. Connor odkrył to, wykonując cięcie, i zauważył, że połączenie nie sięgało zbyt głęboko. Charakterystyczną dla obrazu choroby wyraźnie zaznaczoną kifozę dokładnie widać na rysunku dołączonym do angielskiego artykułu w *Philosophical Transactions* [13]. Connor komentował nienaturalną pozycję żeber i związane z nią ewentualne ograniczenia funkcji oddechowej. Choć brakuje przesłanek do tego, by móc uznać, że autor miał kontakt z żywym pacjentem cierpiącym na opisywaną chorobę, to wyraził on swój pogląd, opierając się na obrazie klinicznym. Zauważył, że

Ryc. 3. Strona tytułowa publikacji B. Connora z 1693 r. [13].

Abb. 3. Titelblatt der Veröffentlichung B. Connors von 1693 [13].

ciało musiało pozostawać unieruchomione i że chory nie mógł się ani wyciągnąć, ani wyprostować, ani położyć czy obrócić na bok. Wydaje się, że mógł poruszać jedynie głowę, stopami i rękoma. Wiedział już, że podczas napadów hysterii do oddychania nie jest konieczna ruchomość klatki piersiowej, i podejrzewał, że pacjent musiał zapewniać sobie dostateczną ilość powietrza do oddychania, wykonując krótkie, szybkie ruchy przeponą. Wyjaśniając przyczyny choroby, autor wykluczył, aby szkielet, po złożeniu ciała do grobu, z powodu nietypowych właściwości gleby mógł ulec opisanym zmianom. Nie mógł sądzić i nie wierzył też, aby powstały one w okresie dorosłego życia. Zakładał raczej nieprawidłowość powstałą *in utero* spowodowaną przez „ropień nowotworowy”, który doprowadził do wystąpienia zaburzenia rozwoju kręgosłupa, co spowodowało kolejne zmiany w żebrach i kościach miednicy.

Wczesne obserwacje kliniczne poczynione w Anglii, m.in. przez Philipa Lyonsa (1631) [26], Sir Benjamin Collinsa Brodie (1850) [7, 19, 20], jak również jednoczesne ogłoszenie wyników badań anatomopatologicznych przez Charlesa Hiltona Fagge (1877) [18], poprzedzających ukazanie się opisów na kontynencie europejskim [2–4, 27, 35, 36], skłoniły Buessa i Koelbinga do stwierdzenia, że „nikt zapewne nie mówiłby o chorobie Marie-Strümpfla-Bechterewa, gdyby język angielski nie stał się już w XVIII wieku światowym językiem naukowym”. Niemieccy autorzy, przede wszystkim Walter Krebs [24, 25], Hans Wurm [38], V. R. Ott [30, 31] oraz Fritz Schilling [32, 33], swoją działalność w powyższej dziedzinie prezentują dopiero w XX wieku.

Podróż przez życie pełne przygód

Bernard Connor urodził się jako O'Connor w 1666 r. w County Kerry w Irlandii. Irlandzkiego O' przed nazwiskiem nie używał już przed rokiem 1695. W swoim testamencie, który do dziś jest przechowywany w Somerset House w Londynie, cały dochód ze sprzedaży swojego największego pierścienia z diamentem zapisał najmłodszej siostrze. Z testamentu wynika ponadto, że jeden z jego kuzynów mieszkał w Londynie. Nie jest pewne, czy Thomas O'Connor, znany lekarz z Dublina, był jego bratem. Młody Bernard wychowywał się w domu. Nie miał możliwości zdobycia wyższego wykształcenia w Irlandii czy w Anglii, dlatego w 1686 r. opuścił swoją ojczyznę i udał się do Francji. Tam studiował w Montpellier, a następnie w Reims, gdzie w 1693 r. uzyskał – jak już wspomniano – stopień doktora, a następnie praktykował w Paryżu. Podczas swojego siedmioletniego pobytu we Francji (od 1686 do 1693 r.) zdobył uznanie swoich kolegów po fachu, a także dworu francuskiego, na co wskazuje w wielu publikacjach. W swojej pracy doktorskiej wspominał, że prowadził zajęcia z anatomii ze studentami, a wiele jego publikacji zawiera pod nazwiskiem adnotację „doktor medycyny i anatomii Królewskiej Izby Lekarskiej w Paryżu”.

Od 1693 r. krótki okres życia, jaki pozostał Bernardowi Connorowi, został zadziwiająco dobrze udokumentowany i odznacza się tak niezwykłym i interesującym przebiegiem, że mógłby dostarczyć pasjonującego materiału na powieść. Dzięki posiadanym koneksjom na dworze francuskim mógł poznać obu synów Kanclerza Koronnego Polski, którzy odwiedzali Francję. Królestwa francuskie i polskie pozostawały wówczas w zażytych stosunkach. Żona polskiego monarchy była Francuzką i otrzymywała od Ludwiga XIV środki finansowe. W towarzystwie dwóch polskich arystokratów Connor podróżował do Włoch, odwiedził Neapol i prawdopodobnie Sycylię. Słuchał tam wykładów anatoma i fizjologa Marcello Malpighiego (1628–1694) oraz innych włoskich profesorów, których odkrycia opisywał w późniejszych wykładach. W Neapolu zwiedził pewną jaskinię, w której – jak twierdzono – zmarli powracali do życia, i w 1694 r. opublikował w Kolonii swoje obserwacje wraz z relacją na temat wybuchu Wezuwiusza. Ponieważ w czasach jego włoskiej podróży wulkan nie był aktywny, mogło tu chodzić jedynie o opisanie historii opartych na pogłoskach. W drodze powrotnej przybył do Wenecji, gdzie spotkał się z chorym lordem Dartmouth, Williamem Legge. Lord ów cierpiał na chorobę, której objawów tamtejsi lekarze nie byli w stanie zinterpretować. Connor napisał [16], że pomyślnie go leczył i towarzyszył mu w drodze do Padwy, gdzie ten powrócił do zdrowia.

Z Paryża przez Włochy do Warszawy

Z Włoch podróż z polskimi przyjaciółmi wiodła dalej przez Tyrol, Bawarię i Austrię, a następnie statkiem w dół

Dunaju do Wiednia. Przez krótki czas Connor pozostawał na dworze cesarskim, po czym przez Morawy i Śląsk udał się do Krakowa, ówczesnej stolicy Polski. Stamtąd podróżował dalej do Warszawy, gdzie swój dwór miał król Jan III Sobieski (1629–1696). Polska była wtedy dzikim, dalekim krajem, bardzo rzadko odwiedzanym przez zachodnich Europejczyków. Królestwo Jana III Sobieskiego odznaczało się szczególnym charakterem: szlachta wybierała króla, który sprawował rządy do śmierci, nie przekazując jednak korony swoim spadkobiercom. Owa elekcyjność tronu istniała od 1572 do 1795 r. Panujący w czasie, gdy Connor odbywał swoją podróż, Jan III Sobieski umocnił swoje wpływy dzięki błyskotliwej karierze wojskowej. W 1667 r., stając na czele finansowanego z własnych środków wojska, liczącego 27 000 Polaków, pokonał zjednoczone siły Turków, Tatarów i Kozaków. Ponowne zwycięstwo nad swoim dawnym wrogiem, Turkami, odniósł w 1673 r. i kiedy w kolejnym roku tron polski został pusty, polska szlachta wybrała go na króla. Jego największą zasługą było uratowanie w 1683 r. Wiednia przed Turkami, dzięki czemu zapobiegł dalszemu rozprzestrzenianiu się islamu w Europie.

Do Polski Connor dotarł prawdopodobnie na przełomie 1693 i 1694 r., w swojej „Historii Polski” pisze bowiem, że przebywał tam krócej niż dwanaście miesięcy. Wkrótce po przybyciu na dwór wzbudził sensację, stawiając odważną diagnozę chorej siostrze króla, księżnej Radziwiłł. Connor donosił sam [16]: „Kiedy bowiem przybyłem do Warszawy / król kazał poprosić mnie / abym wspólnie ze wszystkimi medykami w mieście / których było około dziesięciu / naradził się w sprawie jej choroby. Głównym medykiem Jego Królewskiej Mości był dr Jonas / Włoch / religii żydowskiej. Należy bowiem wiedzieć / że w Polsce / a szczególnie na dworze królewskim / religia nie może być przeszkodą dla człowieka / a zwłaszcza dla medyka / w udzielaniu protekcji; zwłaszcza że król zobowiązał się podczas koronacji / że będzie chronił cztery religie / a mianowicie rzymsko-katolicką ... protestancką / prawosławną i żydowską”. Connor doszedł do wniosku, że choroba księżnej jest spowodowana ropniem wątroby i jest bardzo poważna. Pozostali lekarze zaprzeczali, aby tak było, i objawy interpretowali jako niegroźną zimnicę. Kiedy księżna faktycznie zmarła, diagnozę Connora potwierdzono podczas sekcji zwłok: „Wrzód na wątrobie / a także wiele czworobocznych i przypominających kości kamieni / w pęcherzyku żółciowym”. Connor awansował na nadwornego lekarza króla, który już wówczas znajdował się w bardzo złej kondycji zdrowotnej. Ponieważ Connor przysporzył sobie wielu wrogów, zarówno wśród tamtejszych lekarzy, jak i polskiego kleru, co było spowodowane zazdrością wobec konkurenta bądź jego liberalnymi poglądami [28], bardzo korzystna wydała mu się propozycja, jaką otrzymał pod koniec 1694 r., aby towarzyszyć córce króla, Teresie Kunegundzie, w podróży do Brukseli, gdzie miała poślubić następcę tronu Bawarii. W drogę wyruszyli 11 listo-

pada 1694 r. i przez Frankfurt n. Odrą i Berlin przybyli do Wesel na spotkanie Teresy z panem młodym. Następca tronu Bawarii był tak oczarowany swoją przyszłą żoną, że nie chciał czekać do ślubu 12 stycznia 1695 r. w Brukseli i nalegał na natychmiastowe wesele.

Powrót do Londynu

Z Brukseli Connor pojechał dalej do Londynu, do którego dotarł w lutym 1695 r. W tym czasie musiał wstąpić do kościoła anglikańskiego, ponieważ tylko wtedy mógł uczęszczać na uniwersytet i praktykować jako lekarz. Otworzył praktykę na Bow Street, wówczas najbardziej ekskluzywnej dzielnicy Covent Gardens. Jednym z jego sąsiadów był słynny John Radcliffe (1650–1714), przez dłuższy czas lekarz na dworze w Londynie i nadworny lekarz księżnej Anny Duńskiej. Jego imię do dziś noszą obserwatorium i biblioteka w Oksfordzie.

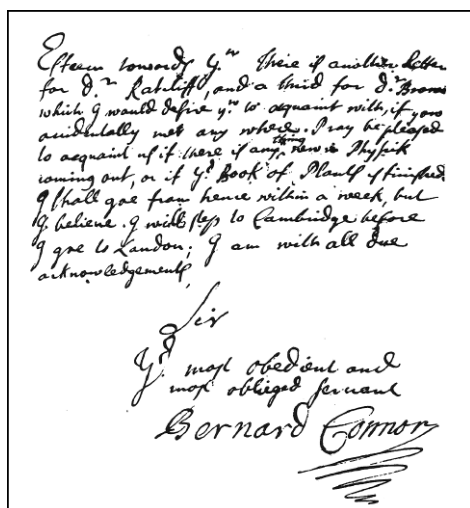
Z zachowanych dwóch listów, które Connor napisał do sekretarza (a późniejszego przewodniczącego) *Royal Society*, Hansa Sloana (ryc. 4), można uzyskać wiele informacji na temat działalności Connora w tym czasie. Nie pozostawał on długo w Londynie, lecz natychmiast udał się w dalszą podróż do Oksfordu. Tam, zimą 1694 i wiosną 1695 r., prowadził wykłady i opublikował po łacinie niewielką broszurkę (*Dissertationes Medico-Physicae*, 1695). Składała się ona z czterech samodzielnych rozdziałów – w drugim jeszcze raz przedstawił wybuch Wezuwiusza, a w trzecim powyższy opis francuskiego szkieletu z jego pracy doktorskiej, tym razem w języku łacińskim *De Stupendo Ossium Coalitu* (co w wolnym tłumaczeniu znaczy *O zadziwiająco złączonych*

kościach, ryc. 5) [13]. Wykłady w Oksfordzie musiały rozstać jego imię, ponieważ 15 października 1695 r. napisano do niego z Cambridge i poproszono, aby poprowadził wykłady również dla tamtejszych studentów, co Connor uczynił latem tego samego roku.

Bezpodstawne oszczerstwa

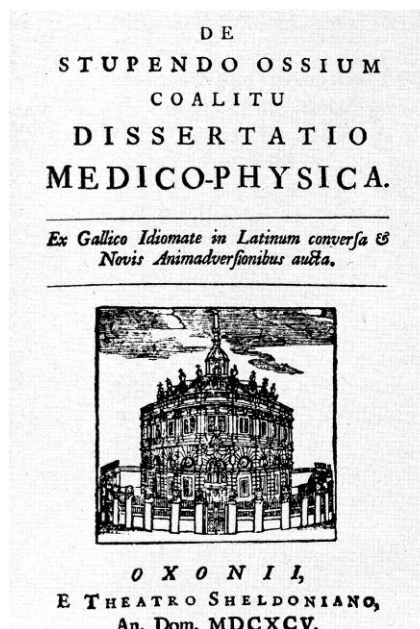
Jak wynika z dwóch pism z 1695 r. lekarza dr. Roberta Gorge'a z Oksfordu do Sir Williama Trumbulla (1639–1716), Connor był w tym czasie uwikłany w polityczne intrygi. Sir Trumbull, jako sekretarz stanu i członek parlamentu, był wówczas odpowiedzialny za Uniwersytet w Oksfordzie. Listy zawierają stwierdzenie, że Connor podawał się za Polaka (co nigdzie nie zostało udokumentowane), a w rzeczywistości miał być Irlandczykiem i szpiegiem na usługach Francuzów, który do Oksfordu przybył jedynie po to, aby podjudzać młodych ludzi do buntu przeciwko koronie. Najwyraźniej te denuncjacje nie zaszkodziły Connorowi, ponieważ w przeciwnym razie nie zostałby przyjęty w listopadzie następnego roku na członka *Royal Society*.

W tym czasie Connor prowadził praktykę medyczną przy londyńskiej Bow Street, przeprowadzał eksperymenty i wykladał [8] na temat „Ekonomii zwierzęcej”, i znów zajął się zebraną we Włoszech wiedzą z zakresu anatomii i fizjologii. Po mianowaniu go na członka *Royal Society* spotkał go kolejny zaszczyt – 16 kwietnia 1796 r. został wybrany na licencjata *Royal College of Physicians* w Londynie. Na wzmiankę w annatach szacownej *Royal Socie-*

Ryc. 4. Fragment listu B. Connora do Hansa Sloana z 17 sierpnia 1698 r. [11].

Abb. 4. Brief-Fragment von B. Connor an Hans Sloan vom 17. August 1698 [11].

Ryc. 5. Publikacja łacińska Bernarda Connora (1695 r.) [12].

Abb. 5. Publikation in Latein von Bernard Connor 1695 [12].

ty zastąpił sobie jako darczyńca książki *History of Poland* [15], co zostało odnotowane pod datą 23 lutego 1697 r.

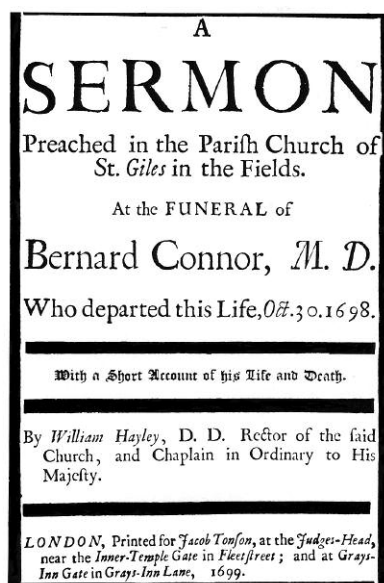
W ciągu niewielu miesięcy, które pozostały Connorowi jeszcze od chwili przybycia do Londynu do jego wczesnej śmierci, nadszedł czas na największe dokonania literackie, które z uwagi na różnorodność i zakres zasługują na największe uznanie. Oprócz wspomnianych już „rozpraw naukowych” i historii Polski słowem i pismem obwieścił swój plan napisania *Ekonomii zwierzęcej*, w której cud, jakim jest ciało (organizm) człowieka, pragnął wyjaśnić, opierając się na prawach fizyki. Pomimo publicznie wyrażonej krytyki przez biskupa Canterbury, w 1697 r. opublikował w Londynie taciński traktat *Evangelium Medici* [14], przedstawiając radykalne – jak na owe czasy – idee niemożności zniesienia działania praw natury w odniesieniu do zachowanych pism, zwłaszcza biblijnych cudownych uzdrowień. Natychmiast odniósł sensacyjny sukces, który w tym samym roku zaowocował nową edycją w Londynie, trzecią w Amsterdamie (1699) i czwartą w Jenie (1724) [17]. Na temat tego dzieła *Allgemeinem Gelehrten-Lexicon* [Leksykon osób wszechstronnie wykształconych] Jöchersa z 1783 r. podaje: „... które zalicza się do ksiąg zakazanych” [20]. W 1697 r. w Oksfordzie ukazało się *A Compendious Plan of the Body of Physic*, a w Londynie *De Secretione Animalis*. Oprócz tych pozycji Connor miał przygotować jeszcze inne publikacje medyczne, które są uznane za zaginione.

W ostatnich dniach października 1698 r., będąc u szczytu sławy, Bernard Connor zmarł nagle „na chorobę z gorącz-

ką, której towarzyszyło delirium”. We wspomnianym już na początku testamentie zlecił swojemu kuzynowi Charlesowi Connorowi, aby osoba duchowna – dr. William Hayley z St. Giles in the Field – wygłosiła mowę pogrzebową oraz aby została ona wydrukowana [6] (ryc. 6).

Historia Polski

Dzięki temu dziełu Connor stał się znany szerokiemu gronu czytelników, a kilka lat później zostało ono przetłumaczone także na język niemiecki [16] (ryc. 7). Fakty i wrażenia, które zgromadził w niniejszym dziele na temat tego w znacznym stopniu nieznanego jeszcze na Zachodzie kraju, są zadziwiające. Jego osiągnięć nie pomniejsza też to, że być może korzystał z pomocy „autora widma”, jakbyśmy obecnie powiedzieli. Od rozdziału 2 znajdujemy bowiem odesłania do nieznanego autora, np.: „Dr Connor informuje...”, „Jak zapewnił mnie dr Connor...”, „... o czym wiem po części z pamiętników Connora, po części także z innych wiarygodnych polskich źródeł”. Także z medycznego punktu widzenia dzieło to wydaje się niezwykle interesujące, dlatego warto poświęcić mu nieco uwagi. Niemieckie wydanie z 1700 r. zawiera trzy części, 16 rozdziałów – w sumie ponad 800 stron. Trzy rozdziały części pierwszej traktują o właściwej historii Polski od założenia państwa ok. 550 r. przez legendarnego Lecha (później zwanego Lescus). Autor pisze o dynastiach Piastów i Jagiellonów oraz o królach elekcyjnych i opisuje czasy rządów Jana III

Ryc. 6. Zapowiedź homilii podczas pogrzebu B. Connora [28].

Abb. 6. Ankündigung der Predigt zur Beerdigung von B. Connor [28].

Ryc. 7. Niemieckie wydanie „Geschichte Polens [Historii Polski]”, Leipzig 1700 r.

Abb. 7. Deutsche Ausgabe der, Geschichte Polens', Leipzig 1700.

Sobieskiego. Kończy na panującym od 1697 r. królu Augustie II Mocnym, który po wielu politycznych intrygach oraz wpłaceniu ogromnych łapówek został koronowany w krakowskiej katedrze jako następcą Jana III Sobieskiego. Rozdział 4 traktuje „O rodzie i pamiętnych czynach Króla Jana III w Polsce, a także o zaślubinach Księżnej z obecnym księciem elektorem Bawarii”, na których Connor był obecny. Dalej pisze o tym, jak po jego wyjeździe stan pacjenta, Króla, stale się pogarszał. Płocki biskup napisał do niego 4 czerwca 1696 r. do Londynu, że chory cierpi z powodu puchnięcia stóp, nóg i dolnych członków. List był w drodze siedem dni. Siedem dni później, 17 czerwca 1696 r., Jan III zmarł z powodu swoich dolegliwości w wieku 66 lat jako najstarszy wówczas monarcha Europy. Oba pozostałe rozdziały pierwszej części Connor poświęca wielkości, urodzajności, miastom i prowincjom Polski oraz Litwy.

Obszerna druga część składa się z dziesięciu pism, które – o czym była już mowa wcześniej – Connor poświęcił znanym ówczesnie osobistościom, wśród nich lordowi arcybiskupowi Tomaszowi von Canterbury oraz jego londyńskiemu sąsiadowi i koledze, wspomnianemu już Johnowi Radcliffe'owi. Connor porusza szeroki zakres tematyczny, m.in. ustrój, dwór i jego dochody, sejmy i sejmiki, procedury przy wyborze i koronacji króla oraz despotyzm arystokracji i „niewolnictwo zwykłych ludzi”. Zapytał kilku dobrze urodzonych panów, dlaczego tak bezlitośnie traktują swoich chłopów, na co ci wskazali na wcześniejsze bunty chłopskie, podczas których zabitych zostało wielu właścicieli ziemskich. „Tymczasem Polacy mówią / że do stosowania absolutnej siły / jakiej mieli prawo używać w stosunku do swoich poddanych / odwoływali się już niezwykle rzadko / tak, jak inni chrześcijanie / którzy też mają prawo do używania siły wobec psów i koni. Niezwykle piękne porównanie!”. Podkreśla również nieznaczący wskaźnik przestępczości oraz brak okrucieństwa wśród warstwy najprostszej ludności, którą przedstawia jako stosunkowo wspaniałomyślną i dobroduszną.

1690: Zacofana medycyna

Connor opisał także wojska, twierdze i inne sprawy związane z wojskowością, podobnie jak stan kupców i pochodzenie Zakonu Krzyżackiego. Rozdział 9 traktuje o charakterze studiów, uniwersytetach w Krakowie i Wilnie, współczesnym języku, a zwłaszcza o medycynie. „Autorzy klasyczni cytują je stale w swoich rozmowach / zwłaszcza gdy wypili ponad miarę / co zdaje się często zdarzać...”. „Jeśli chodzi o medyków / nie znajdzie się ich w Polsce zbyt wielu / a ci nieliczni / których sam spotkałem / to w przeważającej części Francuzi / Włosi lub Niemcy. Rodowici Polacy rzadko decydują się na te studia. W swoim własnym kraju nie mają bowiem możliwości / nauczyć się czegoś poprawnie / a osoby szlachetnie uro-

dzone / które posiadałyby środki / i podróżują do obcych krajów / są jednak albo zbyt mało sumienne albo zbyt pyszne / aby podjąć się profesji / której nauczanie wymaga tak wiele trudu / a praktyka szczególnej mądrości i dbałości”. „Co się tyczy medyków i ich praktyki w Polsce / to jest ona bardzo niedoskonała. Doktorzy sami nie mają żadnego pojęcia / o najnowszych odkryciach współczesnej anatomii i chemii. [...] Mają marne pojęcie o nowych autorach / a zwłaszcza o angielskich; [...] Stosując swoje kuracje, potrzebują od nas środków / które wszystkie są / przywożone do Polski / szczególnie jednak do Warszawy / a jeżeli nie, to są wytwarzane przez niemieckich aptekarzy”. Oprócz chorób, które występowały także w innych krajach, w Polsce znane były jeszcze dwie szczególne, których Connor widocznie nie znał – jedna to „róza lub Erysipelas, drugą była słynna „Plica Polonica” (kottun), nazywana także „warkoczem znad Wisły” lub „kottunem żydowskim”. Straszyl on jeszcze do końca XIX wieku w literaturze medycznej. Na siedmiu stronach Connor rozważa jej możliwe przyczyny – od robactwa i braku higieny po wiele innych możliwości. Książka kończy się częścią trzecią, indeksem alfabetycznym, w którym cierpiący na brak czasu czytelnik znajdzie streszczenie najważniejszych informacji. Są tam hasła od „zabobony szeroko rozpowszechnione w Polsce” po „zab: ze złotym [zębem] przyszło na świat dziecko w Wilnie”. Dalej dowiadujemy się, że w polskich lasach dzieci często są karmione przez niedźwiedzice (ryc. 8), a pod *Medycy* jesz-

Ryc. 8. Rycina z „Geschichte Polent” przedstawiająca niedźwiedzicę karmiącą dziecko [36].

Abb. 8. Abbildung aus der ‚Geschichte Polens‘ mit einer ein Kind säugenden Bärin [36].

Ryc. 9. Profesor dr Maria Sadowska-Wróblewska (1925–1988).

Abb. 9. Prof. Dr. Maria Sadowska-Wróblewska (1925–1988).

cze raz przeczytamy w wersji skróconej „niewielu w Polsce uczy się jak być medykiem / a praktyka jest tam bardzo niezadowolająca”.

Jak zmieniają się czasy

Kiedy czytałem te wersy, zrozumiałem, jak przesunęły się punkty ciężkości w niecałe trzy stulecia. W czasach

Ryc. 10. Instytut Reumatologii w 2009 r.

Abb. 10. Das Institut 2009.

Connora „bardzo niedoskonała praktyka medyczna”, a od 1970 r. Polska, a zwłaszcza Warszawa, stała się, przynajmniej dla reumatologów ówczesnego bloku wschodniego, ale także w skali ogólnoeuropejskiej, miejscem, gdzie zawsze dostrzegano i uczono się czegoś nowego i skąd w niemal każdej dziedzinie naszej specjalności można było zabrać ze sobą cenne idee. Rozpoczęło się od wielkiego i zapewne w skali światowej największego Instytutu Reumatologii, z własną salą wykładową, na ul. Spartańskiej 1. W kompleksie tym znalazła się także katedra kardiologii, której kierownik był jednocześnie ministrem zdrowia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W Instytucie zgromadziła się grupa naukowców, będących najwybitniejszymi reumatologami Europy. W tym miejscu należy wspomnieć patologa Eugeniusza Małydka (1919–1991), którego żona, Henryka Małydk, kierowała Kliniką Chorób Układowych Tkanki Łącznej. Pełna przyjaźni poliglotka, docent Elżbieta Kawenoki-Minc (1919–2008), zajmowała się jako specjalista chorymi na dnę moczanową. Reumatolog ortopeda Sylwester Jakubowski (ur. 1916) wspólnie z Kauko Vainio w Heinola w Finlandii, Karlem Tillmannem w Bad Bramstedt i Norbertem Gschwendem w Zurychu stanowili europejską awangardę w tej dziedzinie. Mój dyrektor, dr Eckhardt, uczył się tam operacyjnego leczenia chorych reumatycznych i wprowadził je w ośrodku Vogelsang. Pani Krystyna Tempska-Cyrankiewicz wzorcowo kierowała Społeczną Ligą Polski, poniekąd jedynym stowarzyszeniem pacjentów ze schorzeniami reumatologicznymi, którego istnienie było dopuszczalne w jednym z ówczesnych krajów socjalistycznych. W jej domu reumatolodzy z NRD przeżyli 12 grudnia 1981 r., w przededniu wprowadzenia stanu wojennego w Polsce, niezapomniane, pasjonujące pod względem politycznym, niezwykle zajmujące, bogate w przeżycia godziny podczas spotkania z jej mężem – Józefem Cyrankiewiczem (1911–1989), dwukrotnym premierem, a następnie przewodniczącym Rady Państwa, płynnie mówiącym po niemiecku. Także w dziedzinie ergoterapii ja i moi współpracownicy mogliśmy poznać wzorcowe placówki w Warszawie i ich dyrektora, Marię Musur², która w ośrodku w Vogelsang dzieliła się swoimi doświadczeniami. Fizjoterapeuci kształcili się w Polsce na wyższych uczelniach i posiadali w profesorze dr. Andrzeju Seyfriedzie (1922–2009) genialnego nauczyciela, który jeszcze do niedawna przyciągał słuchaczy międzynarodowych kongresów.

1990: Wzorcowa reumatologia

Ówcześni dyrektorzy Instytutu także byli znaczącymi osobistościami. Pani prof. dr Eleonora Reicher (1884–1973), której imię nosi Instytut Reumatologii, była jego

² Doktor M. Musur była adiunktem w Zakładzie Rehabilitacji Instytutu Reumatologii (przyp. red.).

dyrektorem już od 1948 r. na etapie planów, a potem od jego powstania w 1951 do 1961 r. Tę uprzejmą i energiczną starszą panią poznałem podczas przyjęcia, które wydała w 1962 r. w swoim mieszkaniu dla uczestników sympozjum z okazji ukończenia budowy Instytutu. W czasie niemieckiej okupacji jako Żydówka działała w podziemiu i brała udział w ruchu oporu – jak zresztą niemal wszyscy wymienieni poniżej Koledzy. Niektórzy z nich, do których należał Włodzimierz Brühl, jej następca w latach 1961–1973, nosili blizny aż do śmierci. Po nim w latach 1974–1980 dyrektorem był wspomniany już patolog Eugeniusz Małydk. W 1980 r., na początku Solidarności, którą aktywnie wspierała, stanowisko dyrektora Instytutu objęła przemiła Maria Sadowska-Wróblewska (ryc. 9). Była moim szczególnie bliskim przyjacielem. Jako uznany na całym świecie specjalista chorób zwyrodnieniowych kręgosłupa, w 1987 r. została wybrana na prezydenta elekta EULAR. Zmarła 11 listopada 1988 r., jeszcze przed objęciem tego stanowiska. Instytut, kierowany obecnie przez prof. dr. Sławomira Maślińskiego (ur. 1941)³, spełnia wszelkie wymagania stawiane placówce tego formatu w odniesieniu do nauki, kształcenia, doskonalenia zawodowego i świadczenia usług zdrowotnych (ryc. 10).

Podziękowania i dedykacje

Pani prof. dr hab. med. Annie Jędryce-Góral z Instytutu Reumatologii w Warszawie serdecznie dziękuję za miłe przyjęcie oraz pomoc w znalezieniu materiałów biograficznych dotyczących polskich kolegów. Tłumaczenie pracy dedykuję moim żyjącym oraz zmarłym kolegom i przyjaciółom z polskiej reumatologii z okazji 50. rocznicy ukazania się ich czasopisma *Reumatologia*.

Piśmiennictwo

- Albrecht JS (1748) De ankylosi seu coalitu vertebrarum spinae dorsi equinae et alius spinae humanae vertebrarum inter se et cum costis nonnullis. *Acta physico-medica sive Ephemerides* 8: 452-458.
- Bechterew WM (1893) Steifigkeit der Wirbelsäule und ihre Verkrümmung als besondere Erkrankungsform. *Neurol Zbl* 12: 426-434.
- Bechterew WM (1897) Von der Verwachsung oder Steifigkeit der Wirbelsäule. *Dtsch Z Nervenhk* 11: 327-337.
- Bechterew WM (1899) Neue Beobachtungen und pathologisch-anatomische Untersuchungen über Steifigkeit der Wirbelsäule. *Dtsch Z Nervenhk* 15: 45-57.
- Benedum J (2001) Zur Geschichte der ankylosierenden Spondylitis. In: Schmidt KL (Hrsg) *Ankylosierende Spondylitis*. Novartis Pharma Verlag, Nürnberg.
- Blumberg BS, Blumberg JL (1958) Bernard Connor and his contribution to the pathology of ankylosing spondylitis. *J Hist Med* 13: 349-366.
- Brodie BC (1850) *Pathological and Surgical Observations on the Diseases of the Joints*. 5th Edit. Longman, Brown, Green and Longmans, London.
- Buess H, Koelbing HM (1964) *Kurze Geschichte der ankylosierenden Spondylitis und Spondylose*. JR Geigy, Basel.
- Buckley CW (1931) Spondylitis deformans. *Brit Med J* 1: 1108-1112.
- Bywaters EGL (1979) Historical aspects of ankylosing spondylitis. *Rheumatol Rehab* 18: 197-203.
- Connor B (1693) (1691?) *Lettre écrite? Monsieur le Chevalier Guillaume de Waldegrave, premier médecin de sa Majesté de Britannique*. Paris.
- Connor B (1695) An extract of a letter to Sir Charles Waldegrave. *Philos Trans* 19: 21-27.
- Connor B (1695) *Dissertationes Medico-Physicae*. Oxford.
- Connor B (1697) *Evangelium medici*. S. Briscoe, London.
- Connor B (1698) The History of Poland in several letters to persons of quality. Brown, London.
- Connor B (1700) *Beschreibung des Königreichs Polen und Groß-Hertzogthums Litthauen*. Th. Fritsch, Leipzig.
- Connor B (1724) *Evangelium Medici*. Jena.
- Fagge CH (1877) A case of simple synostosis of the ribs to the vertebrae, and of the arches and the articular process of the vertebrae themselves and also of one hip-joint. *Transact Pathol Soc London* 28: 201-209.
- Holmes T (1898) *Sir Bejamin Collins Brodie*. T. Fisher Unwin, London.
- Jöchers *Allgemeines Gelehrtenlexikon* (1787), Leipzig.
- Keitel W (2001) Jung und Unbekümmert. Adolf Strümpell (1853-1925) *Z Rheumatol* 60: 506-512.
- Keitel W (2002) Der Meisterschüler. Pierre Marie (1853-1940) *Z Rheumatol* 61: 67-72.
- Keitel W (2002) Ein Opfer Stalins? Wladimir Michailowitsch Bechterew (1857-1927) *Z Rheumatol* 61: 201-206.
- Krebs W (1934) Das Röntgenbild des Beckens bei der Bechterewschen Krankheit. *Fortschr Röntgenstr* 50: 537-545.
- Krebs W, H Wurm (1938) Die Bechterewsche Krankheit (Entzündliche Wirbelsäulen-Versteifung). *Steinkopff, Dresden, Leipzig*.
- Lyons PM (1831/32) Remarkable Case of Rapid Ossification of the Fibrocartilaginous Tissues, or Pure General Anchylosis. *Zit bei* 8.
- Marie P (1898) Sur la spondylose rhizomélique. *Rev Méd* 18: 285-319.
- Myers JA (1968) *Masters of Medicine*. St. Louis, Mo.
- O'Connell B (1956) Ankylosing spondylitis. The literature up to the close of the nineteenth century. *Ann Rheum Dis* 15: 119-123.
- Ott VR (1982) Zur Geschichte der ankylosierenden Spondylitis. *Akt Rheumatol* 7: 56-64.
- Ott VR, H Wurm (1957) Spondylitis ankylopoetica (Morbus Strümpell-Marie-Bechterew). *Steinkopff Darmstadt*.
- Schilling F (1974) Spondylitis ankylopoetica. In: *Handbuch der Medizinischen Radiologie*. Diethelm L et al. (Hrsg) Band VI/2, 456-689, Springer Berlin, Heidelberg, New York.
- Schilling F (1979) Rheumatologisch-röntgenologischer Befundbericht über einen Skelett-Abschnitt (Grab 463). In: *Die Ausgrabungen in der Stiftskirche zu Enger*, I. Ellger (Hrsg) Habelt, Bonn.

³ Autor odnosi się do swojej wizyty w Instytucie Reumatologii w Warszawie w 2009 r. (przyp. red.).

34. Schmidt KL (2002) Victor Rudolf Ott (1914-1986): Europäischer Schrittmacher und Kämpfer. *Z Rheumatol* 61: 469-482.
35. Strümpell A (1884) Lehrbuch der speciellen Pathologie und Therapie der inneren Krankheiten. Bd 2, p. 152. Vogel, Leipzig.
36. Strümpell A (1897) Bemerkung über die chronische ankylosierende Entzündung der Wirbelsäule und der Hüftgelenke. *Dtsch Z Nervenhk* 11: 338-342.
37. Wenzel C (1824) Über die Krankheiten am Rückgrathe. Wesché, Bamberg.
38. Wurm H (1955) Zur pathologischen Anatomie und Pathologie der entzündlichen Wirbelsäulenversteifung (Bechterew-Marie-Strümpell). *Z Rheumaforsch* 14: 337-343.